

เดลินิวส์

ฉบับที่ 19,036 วันอาทิตย์ที่ 25 พฤศจิกายน พ.ศ. 2544

หน้า 35

ภูมิปัญญา ย่อมผ่านครา

ความเชื่อใจ
'หัวใจอนุรักษ์'

6 มือเอ่ยถึงคำว่า “คราม” เด็กรุ่นใหม่จำนวนมากอาจจะไม่ค่อยคุ้นหูนักหรือบางคนอาจจะรู้จักในลักษณะของผงสีน้ำเงินที่ใช้ละลายน้ำซักร่วมกับผ้าขาวที่เริ่มหมองให้ดูขาวสดใสยิ่งขึ้น ซึ่งสีดังกล่าวจะค่อย ๆ หลุดไปเมื่อผ้าถูกซักไปเรื่อย ๆ

แต่จะมีใครสักกี่คนที่รู้ว่าผงครามดังกล่าวกับสีครามจากธรรมชาติ เป็นคนละตัวกัน ซึ่งผงครามเป็นสารสังเคราะห์ที่ชื่อว่า Ultra harihe blue ไม่ใช่สีครามจากธรรมชาติ เพราะหากเราใช้สีครามจากธรรมชาติไปย้อมแล้ว สีก็จะติดเนื้อผ้าไปตลอด และจะค่อยซีดไปตามกาลเวลา

นับถอยหลังไปกว่า 2,000 ปีที่ผ่านมา มนุษย์ได้เริ่มรู้จักการทำสีครามจากธรรมชาติ โดยนำพืชได้แก่ คราม เมือก และ อ่อม ซึ่งจะมีรูปร่างหน้าตาและชื่อท้องถิ่นแตกต่างกันไปตามภูมิภาคต่าง ๆ เช่น ครามเถา ครามแฉะ ครามน้ำ อ่อมเมือง ฯลฯ

หลายคนจะเข้าใจผิดว่าต้นครามกับต้นอ่อมที่นำมาทำสีครามว่าเป็นต้นไม้นชนิดเดียวกันนั้นแท้ที่จริงเป็นคนละชนิด คนละตระกูลกันเลยทีเดียว อ่อมถ้าคุ้นเคยก็คงจะคิดถึงคำว่า “หม้ออ่อม” หรือ “ม้ออ่อม” ซึ่งเป็นเหล็ย้อมสีน้ำเงินที่เป็นของฝากเลื่องชื่อของจังหวัดแพร่

มีเรื่องเล่าต่อกันมาว่าชาวปกากะญอหรือรู้จักกันดีอีกชื่อว่าชาวกะเหรี่ยงนั้น มีคติความเชื่อเกี่ยวกับอ่อมที่แฝงภูมิปัญญาในการอนุรักษ์ป่าอย่างแยบยล นั่นคือ ชาวปกากะญอจะมีสิปประจำเผ่า ได้แก่ สีอ่อมและสีสลัก ทำให้ต้องรักษาต้นไม้ 2 ชนิดนี้ไว้ เพราะถ้าหากไม้ทั้งสองชนิดนี้สูญพันธุ์ก็หมายถึงการสูญสิ้นเผ่าปกากะญอไปด้วย

ดังนั้นชาวปกากะญอจึงต้องช่วยกันอนุรักษ์ป่าไว้ เพื่อให้ยังคงมีร่มเงาของไม้ใหญ่สำหรับต้นอ่อมใช้อาศัยเติบโต เพราะหากยังมีป่าก็จะมีอ่อมอยู่คู่กับเผ่าของตนต่อไป ในอดีตจนถึงปัจจุบันชาวบ้านทุกท้องถิ่นจะทำหัตถกรรมใช้เองในครัวเรือน เช่น งานทอผ้า เพื่อนำมาเป็นเครื่องนุ่งห่ม ทำผ้าห่ม เป็นต้น

ด้วยการทอผ้าเพื่อนำมาเป็นเครื่องนุ่งห่มนี้เอง ชาวบ้านจึงเกิดภูมิปัญญาท้องถิ่นที่น่าทึ่ง คือการย้อมผ้าสีคราม ตั้งแต่ขั้นตอนการเตรียมสีครามจนถึงการก่อหม้อนิล (หม้อย้อมคราม) และมีความเชื่อ ครามมีผีสิง เพราะผู้ที่จะทำหม้อนิลจะต้องให้ความรักและดูแลใส่ใจเป็นอย่างดี เช่น ต้องคอยสังเกตว่าครามหิวน้ำต่างแล้วหรือยัง หากหิวแล้วผู้ทำจะต้องรีบเติมน้ำต่างในหม้อนิล

ถ้าผู้ทำขาดความเอาใจใส่ จะเกิดปรากฏการณ์ที่เรียกว่า “หม้อนิลหนี” ซึ่งเป็นปัญหาสำคัญประการหนึ่งที่แม้ว่าจะเป็นแม่ครูที่เชี่ยวชาญในการทำหม้อคราม

เพียงใดจะอาจประสบได้นั้นคือ
ปรากฏการณ์ของหมอนิลที่เราใช้
ย้อมผ้าอยู่โดยปกติเกิดเสียไปอย่าง
ง่าย และรวดเร็วและเมื่อย้อมแล้วสี
ไม่ติดผ้าโดยไม่รู้สาเหตุ
หลังจากนั้นเมื่อ
ทิ้งไว้สักระยะหนึ่งจู่ ๆ ก็
ใช้ย้อมผ้าได้อีกครั้ง
แต่บางครั้งก็ไม่
สามารถจะใช้ย้อมผ้า
ได้อีกจนต้องคว่ำหม้อทิ้ง
และก่อหม้อครามใหม่
**คนในสมัย
โบราณไม่รู้สาเหตุ
ของปรากฏการณ์นี้**

**คืออะไร และได้มีการสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นเพราะมีหมอนิลหายไป ดังลักษณะ
ของผีที่สามารถหายไปหรือกลับมาได้อย่างไร้ร่องรอย**

โครงการวิจัยเรื่อง “การพัฒนาชุดความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสิ่งทอ”
ของอาจารย์อนุรัตน์ สายทอง คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี สถาบันราชภัฏ
สกลนครได้ดำเนินการวิจัยร่วมกับกลุ่มอนุรักษ์ภูมิปัญญาไทญ้อ อำเภอนาหว้า
จังหวัดนครพนม โดยการสนับสนุนทุนวิจัยจากโครงการวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี
เพื่อชนบทและการพัฒนาที่ยั่งยืน สวทช. ได้ศึกษาพัฒนากระบวนการทำสีครามจาก
ภูมิปัญญาท้องถิ่น ให้เป็นระบบที่สามารถตรวจวัดและได้ผลผลิต (สีครามสำหรับ
ย้อมผ้า) แน่นอนมากยิ่งขึ้น

โดยใช้หลักทางวิทยาศาสตร์และรวบรวมภูมิปัญญาท้องถิ่นในการทำสี
ครามของผู้เชี่ยวชาญ (แม่ครู) จากแหล่งผลิตผ้าย้อมสีครามที่สำคัญในภาคอีสาน
ซึ่งการทำสีครามส่วนใหญ่จะผลิตจากเนื้อครามเหลวโดยมีขั้นตอนการผลิต 2 ขั้นตอน
คือ การเตรียมเนื้อครามและการเตรียมสีคราม (การก่อหมอนิล)

การเตรียมเนื้อครามจะได้จากต้นคราม ด้วยกระบวนการหลายขั้นตอน

เริ่มจาก การปลูกต้นคราม แซ่ใบคราม กวนและตากตะกอนเนื้อครามและย้อมเส้นฝ้าย ทุกขั้นตอนล้วนต้องใช้ เวลา ใช้ความรู้และความชำนาญสูงจึงสามารถสร้างครามได้ตั้งเช่นขั้นตอน

สำหรับปัญหาความเร่งรีบ “หมอนิลหนี” ได้...จากการศึกษา สันนิษฐาน ว่าน่าจะเกิดจากความไม่สมดุลในเชิงเคมีของวัตถุดิบต่าง ๆ ในหมอนิล จำเป็นต้องใช้ เวลาในการรอให้สารต่าง ๆ เกิดสมดุล จึงจะสามารถเกิดสี สำหรับย้อมผ้าได้

ซึ่งจากการสำรวจภูมิปัญญาในการก่อหมอนิลของผู้เชี่ยวชาญ ในภาคอีสานตอนเหนือและตอนใต้ จากแม่ครูทั้งหลายในภาคอีสาน พบ

ว่าการเติมสารที่เร่งการเกิดสี เช่น กรดมดแดง น้ำขาวข้าวหมกเปรี้ยว ฯลฯ จะทำให้เกิดสีครามได้อย่างรวดเร็ว (หมอนิลมา) แต่ก็ส่งผลให้สีครามหายไปอย่างรวดเร็ว (หมอนิลหนี) เช่นกัน

ดังนั้นผู้ที่ก่อหมอนิลจะต้องมีจิตใจที่เยือกเย็น และไม่โลภรีบเร่งในการกระตุ้นให้เกิดสีครามเพื่อหวังผลในเชิงพาณิชย์จนเกินไป มิฉะนั้นหมอนิลที่อุตสาหกรรมไปอาจจะไม่สัมฤทธิ์ผลดังที่หวังไว้

กรรมวิธีย้อมสีครามธรรมชาติจึงเป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ที่คนโบราณได้กระทำและสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน ต้องเผชิญกับความยากลำบากเพื่อควบคุมให้เกิดสีครามทุกครั้งสำหรับการย้อม

ฝ้ายย้อมครามจึงมิใช่เป็นแต่เพียงผ้าสีน้ำเงินเข้มธรรมดาผืนหนึ่งเท่านั้น แต่เป็นผ้าที่นอกจากจะมีคุณสมบัติเฉพาะตัวในเรื่องกลิ่นและสีที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะผืนที่แฝงด้วยความทุ่มเทแรงกายและแรงใจของผู้ทำและย้อมสีคราม.